

СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА ЙОГО МІСЦЕ В ПОЛІТИЦІ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Статтю присвячено політологічним вимірам соціального захисту. Проаналізовано сутність соціального захисту, його контроверсійну природу, складові та завдання здійснення. Особливу увагу приділено визначенню ролі та місця соціального захисту в політиці соціальної держави.

Соціальний захист - невід'ємна складова політики держави, відповідальної за добробут, розвиток і безпеку своїх громадян. Це той чинник, від ефективності якого залежить цивілізаційний розвиток будь-якого суспільства.

З'ясування сутності соціального захисту, його місця в політиці соціальної держави набуває особливої актуальності у складних умовах сьогодення, адже соціальний захист - це засіб збереження стабільності та злагоди в суспільстві, що трансформується, інструмент, за допомогою якого держава може впливати на життя людей, отримує підтримку урядового курсу. Метою даної роботи є дослідження сутності соціального захисту з політологічної точки зору, його контроверсійної природи, виокремлення складових, мети здійснення, а також визначення реальної ролі та місця соціального захисту в політиці соціальної держави.

Політологічним вимірам соціального захисту населення у вітчизняній науці приділяється мало уваги. Здебільшого соціальний захист розглядається як економічна або юридична категорія. Так, приміром, О. Ю. Єрмоловська аналізує соціальний захист як фактор стабілізації життєвого рівня населення в умовах трансформаційної економіки; Ю. О. Шклярський розглядає питання удосконалення управління соціальним захистом на регіональному рівні; В. М. Руденко присвятив своє дисертаційне дослідження фінансово-правовим основам соціального захисту [1].

Визначаючи сутність соціального захисту, можна спиратися на положення Конституції України, норми законодавства, міжнародно-правові норми, довідкову та енциклопедичну літературу, іноземні джерела, світовий державний досвід соціального розвитку.

Поширеною є думка, що виникнення терміна і поняття «соціальний захист» пов'язане із прийняттям закону США про соціальний захист (Social Security Act) у 1935 році. Його творець, президент США Франклін Рузвельт, назвав новий законодавчий акт «наріжним каменем у системі, яка будується зараз, але у жодному разі не завершується» [2]. Однак є й інші точки зору щодо виникнення цього поняття. Як зазначає Гай Перрін, попри те, що цей термін уперше вжито у США, концепція системи соціального захисту сповна була втілена в новозеландському законодавстві 1938 року [3]. Н. Болотіна ж стверджує, що пріоритет тут належить Росії - 31 жовтня 1918 року РНК у Росії затвердила Положення про соціальне забезпечення трудящих [4]. У будь-якому разі можна стверджувати, що від 30-х рр. ХХ ст. термін «social security» став загальноновживаним. При цьому термін «security» вживається тут у значенні «безпека», «охорона», «захист», «забезпечення», «гарантування».

Своєрідне визначення соціального захисту наведено в «The Encyclopedia Americana»: «соціальний захист, у загальному розумінні цього поняття, означає безпеку й свободу від страху,

спрямовані на суспільство як на групи взаємопов'язаних та залежних одне від одного людей» [5]. Економічні аспекти соціального захисту підкреслено у «World Book Encyclopedia»: «соціальний захист — це урядова програма, яка допомагає працівникам, пенсіонерам та їхнім сім'ям досягти рівня економічного забезпечення» [6].

Отже, соціальний захист - це певний механізм, за допомогою якого досягається мінімальний життєвий рівень громадян, це система заходів і відповідних інститутів, призначених для забезпечення нормального існування людини, підвищення рівня задоволення її соціальних потреб, якості життя та перспектив.

В Україні конституційне закріплено поняття «соціальний захист», яке включає право на забезпечення громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також по старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, здійснюваним за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними (Конституція України, стаття 46).

Поняття «соціальний захист» у широкому розумінні визначають як діяльність держави, спрямовану на забезпечення формування й розвитку повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних факторів, що впливають на неї, створення умов для самовизначення і ствердження у житті. У вузькому розумінні соціальний захист визначають як сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян, досягнення соціальне прийнятного рівня життя [7].

Соціальний захист, на відміну від соціального забезпечення, передбачає **гарантії** щодо охорони праці, здоров'я, навколишнього природного середовища, оплати праці та інші заходи, необхідні для нормальної життєдіяльності людини й функціонування держави. Соціальне забезпечення у порівнянні із соціальним захистом є вужчим поняттям і позначає практику виплати пенсій, соціальної допомоги, соціального догляду. Відповідно до міжнародних стандартів соціальне забезпечення включає також право на медичну допомогу, медичне страхування, державну під-

тримку сім'ї, материнства й дитинства, утримання і виховання за державні кошти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [8].

Однак можна зустріти й ширше тлумачення соціального забезпечення, що дозволяє говорити не лише про розбіжності в поглядах науковців, а й про близьке смислове навантаження понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення». Так, Б. Стичинський відносить до предмета права соціального забезпечення такі види розподільчих відносин:

- забезпечення пенсіями;
- забезпечення допомогою різних категорій громадян;
- соціальне обслуговування осіб похилого віку й непрацездатних громадян;
- безплатне медичне обслуговування й лікування;
- санаторно-курортне лікування;
- соціальна допомога сім'ям, які мають дітей;
- забезпечення житлом за рахунок державного чи комунального житлового фонду;
- надання освітніх послуг;
- надання безплатної чи пільгової можливості користуватися досягненнями культури.

Спільним для зазначених відносин є те, що вони мають майновий характер, виникають у зв'язку з обов'язковим забезпеченням за рахунок держави осіб, які цього потребують, і не передбачають взаємних зобов'язань матеріального характеру з боку громадян, їх сукупність і становить у цілому предмет права соціального забезпечення [9].

Відмінність соціального захисту від соціального забезпечення полягає в тому, що соціальний захист — ширше, сказати б, декларативне поняття, пов'язане із стратегією соціальної держави. Поняття соціального захисту, що почало активно використовуватися в роки незалежності України і було закріплене в Основному Законі нашої держави, порівняно із широко вживаним до 1991 року поняттям соціального забезпечення має таке специфічне навантаження, як захист від негарazitів трансформаційного періоду, ризиків переходу від соціалістичної економіки до ринкової. Поняття «соціальний захист» охоплює, поряд із правом на соціальне забезпечення, ще й інші соціальні права, такі як право громадян, що потребують соціального захисту, на отримання житла безплатно або за доступну для них оплату (ч. 2 ст. 47 Конституції України), право на достатній життєвий рівень (ст. 48), право на охорону здоров'я (ст. 49), право на безпечне для життя

і здоров'я довілля (ст. 50), право на освіту (ст. 53). Можна стверджувати, що соціальний захист включає всі соціальні права в державі.

Водночас слід виділити три головні складові системи соціального захисту:

- 1) пенсійне забезпечення та забезпечення на випадок безробіття;
- 2) грошова допомога сім'ям;
- 3) різні форми соціальної допомоги й соціальних послуг (догляд за людьми похилого віку, інвалідами, опіка над сиротами).

Система соціального захисту виконує дві основні функції. По-перше, це зменшення негативних наслідків бідності шляхом надання короткотермінової адресної допомоги бідним верствам населення; по-друге, запобігання бідності шляхом створення умов для участі громадян у належно оплачуваній продуктивній праці та соціальному страхуванні в працездатний період [10]. Мета соціального захисту полягає в тому, щоб, забезпечивши людям мінімально необхідний життєвий рівень, надати кожному можливості вільно розвиватися, реалізувати себе, свої здібності, гарантувати дотримання стабільності в суспільстві, соціальної солідарності, загального добробуту населення.

Політичне значення системи соціального захисту полягає в тому, що завдяки її функціонуванню вдається зберегти стабільність у суспільстві (у тому числі в суспільстві, що трансформується), забезпечити розвиток і перетворення в ньому, уникаючи значних потрясінь і заворушень. Соціальний захист - це своєрідний компенсатор ринкових ризиків, тому й показником його успішності є рівень суспільної злагоди та солідарності. За відсутності ефективного соціального захисту у суспільстві, що трансформується, виникає загроза консервативної реакції, набирають сили популістські спекуляції на соціальній незахищеності маргіналізованих верств. Можна сказати, що соціальний захист — це своєрідний інструмент забезпечення трансформаційних процесів, оскільки він захищає окрему людину від втрати доходу, а ціле населення - від негативних наслідків економічних реформ, структурних трансформацій виробництва, стихійної ринкової конкуренції. У політичному сенсі соціальний захист є знаряддям, за допомогою якого держава впливає на суспільство і здобуває підтримку урядового курсу. Політичне значення соціального захисту, намагання партійно-упереджено використати його гасла спостерігаємо під час виборчих кампаній.

Соціальний захист - один із пріоритетних напрямів діяльності соціальної держави, де він є одним із завдань соціальної політики поряд із забезпеченням зайнятості населення, охороною здоров'я, якісної освіти, наданням житла і комунальних послуг.

Соціальна політика в Україні, відповідно до загальноприйнятих сучасних вимог, передбачає вирішення трьох головних завдань:

розробка й реалізація програм соціального захисту населення, спрямованих на забезпечення прогресу на міжнародному, національному й регіональному рівнях у різних сферах суспільного життя;

формування правової культури населення, що передбачає насамперед подолання правового нігілізму, «правового екстремізму»;

здійснення економічних перетворень, необхідних для забезпечення переходу до ринкової економіки, диференційованої багатуокладної моделі виробництва й розподілу, здатної гнучко реагувати на погіршення становища окремих соціальних верств і категорій населення. Будучи невід'ємною складовою соціальної політики, соціальний захист визначає обличчя соціальної держави, є інструментом втілення конституційних положень, перетворення гасел на дійсність.

Сутність соціального захисту пов'язана із сутністю соціальної держави. Щоб з'ясувати місце соціального захисту в соціально орієнтованій державності, треба визначити зміст понять «соціальна держава», «соціальна політика» та «соціальний захист».

Термін «соціальна держава» вперше з'явився в Конституції Федеративної Республіки Німеччини 1949 року. Зважаючи на пріоритет Німеччини в цій сфері, необхідно звернути увагу на визначення сутності соціальної держави, яке належить німецьким дослідникам. На думку Ганса фон Хафферкампа, «соціальна держава, на відміну від адміністративної й ліберальної правової держави, є державою піклування про громадян, державою соціальних виплат і соціального розподілу» [11]. Ганс Браун і Матільда Ніхаус визначають сучасну демократичну соціальну державу як політичну організацію суспільства, де існування громадян є «централізовано регульованим й упорядкованим піклуванням про них у всіх життєвих ситуаціях з боку держави, що виступає як первинна суспільна реальність сучасної демократії й обслуговується перетвореною економічним лібералізмом господарською системою, побудованою на принципах соціальної справедливості» [12].

Гуманістичну природу соціальної держави, її орієнтацію передусім на людину, соціальний захист як стратегічну мету можна простежити через визначення соціальної держави як такої, що базується на пріоритеті соціальних цінностей, насамперед права людини на «гідне життя». С. Г. Рябов вважає, що соціальна держава — це «принцип функціонування держави, відповідно до якого вона бере на себе захист соціальне упосліджених і піклування про соціальну справедливість» [13]. На соціальній справедливості наголошує також В. Д. Бабкін: «демократична соціальна правова держава покликана послідовно забезпечити в суспільстві реалізацію принципу соціальної справедливості - одного з найбільш загальних і визначальних критеріїв гуманістичної сутності суспільно-політичного устрою» [14]. Важливість громадянських прав підкреслює В. Гетьман, який під соціальною розуміє таку державу, «яка бореться і здатна здійснити політику, спрямовану на забезпечення громадянських прав для всіх членів суспільства» [15].

Підводячи підсумки, зазначимо, що соціальну державу прийнято розуміти як таку, що орієнтована передусім на добробут всього суспільства та кожної окремої людини. Водночас досягнення стану соціально орієнтованої держави потребує

належного життєвого рівня населення, здобутого, зокрема, політикою соціального захисту. Визначивши зміст та зіставивши поняття соціальної держави, соціальної політики та соціального захисту, можна конкретизувати роль та місце останнього в політиці сучасної демократичної, соціальної та правової держави. Соціальний захист - центральна складова соціальної держави, адже його предметом є людина та можливості її всебічного розвитку. Він посідає одне з центральних місць у побудові соціальної держави, є одним з головних напрямів її соціальної політики. Соціальний захист - це практика, засіб втілення гуманістичної формули соціальної держави.

Через систему соціального захисту держава виявляє себе реально відповідальною за долю, добробут, майбутнє кожного громадянина. Можна говорити про те, що соціальна держава - це особливий характер взаємозв'язків між державою та індивідумом, а соціальний захист - один з визначальних зв'язків, спосіб втілення в життя гасел соціальної державності. Соціальний захист конституційне закріплений у більшості цивілізованих країн. Він є однією з головних ознак соціальної державності. Без реалізації цієї ознаки будь-які розмови про соціальну державу залишаються гаслами й деклараціями.

1. Див.: Ермоловська О. Ю. Соціальний захист як фактор стабілізації життєвого рівня населення в умовах трансформації економіки: Автореферат дис... канд. екон. наук.- Харків, 1996; Шклярський Ю. О. Удосконалення управління соціальним захистом населення в регіоні (на матеріалах Миколаївської області): Автореферат дис... канд. екон. наук.- К., 1999; Руденко В. М. Фінансово-правові основи соціального захисту населення (порівняльний аналіз законодавства України, ФРН та інших зарубіжних країн - членів Європейського Союзу): Автореферат дис... канд. юрид. наук.- К., 1999.
2. The Encyclopedia Americana. Complete in thirty volumes.- New York, 1973.- Vol. 25.- P. 102.
3. Perrin G. A hundred years of social insurance // Labor and Society.- 1988.- № 9 (October-December).- P. 399.
4. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять // Право України.- 2000.- № 4.- С. 36.
5. The Encyclopedia Americana. Complete in 30 vol.- New York, 1973.- Vol. 25.- P. 102.
6. The World Book Encyclopedia: Complete in 22 vol.- Vol. 18- Chicago; London; Sydney; Toronto, 1994.- P. 98.
7. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять // Право України.- 2000.- № 4.- С. 36.
8. Там само.- С. 36.
9. Стичинський Б. Право соціального забезпечення: проблеми становлення і розвитку // Право України.- 2002.- № 6.- С. 86-87.
10. Чиркіна І. Д. Сучасні напрямки соціального захисту різних верств населення України // Наукові праці.- Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА.- 2001.- Т. 12.- Серія: Політичні науки.— С. 86.
11. Милецкий В. П. Российская модернизация. Предпосылки и перспективы эволюции социального государства.- Санкт-Петербург, 1997.- С. 93.
12. Там же.- С. 94.
13. Рябов С. Г. Политология: словарь понятий и терминов.- К., 2001.- С. 215.
14. Бабкін В. Д. Соціальна держава та захист прав людини // Правова держава,- 1998.- Вип. 9.- С. 45.
15. Гетьман В. П., Килимник Ю. В. Чи стане Україна соціальною державою.- К., 1996.- С. 72.

V. Moskalenko

THE ESSENCE OF SOCIAL SECURITY AND ITS PLACE IN SOCIAL STATE POLICY

The article deals with the political aspects of social security. The author analyses the social security essence, its controversies, structure and tasks of realization. Much attention is given to the role and meaning of social security in the social state policy.